

ادوار تحول فقه شیعه

www.ketab.ir

www.ketab.ir

نوری، محمد اسماعیل، ۱۳۲۷

سرشناسه:

ادوار تحول فقه شیعه

عنوان:

محمد اسماعیل نوری

نام پدیدآور:

تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۸۹.

مشخصات نشر:

۳۶۴ ص.

مشخصات ظاهری:

مرکز اسناد انقلاب اسلامی: ۷۴۲، اندیشه سیاسی: ۴۰.

فروست:

۴۸۰۰۰ ریال: ۴-۳۹۲-۳۱۹-۹۶۴-۹۷۸.

شابک:

قیفا.

وضعیت فهرست

کتابنامه: ص. ۳۰۳

یادداشت:

فقه جعفری.

موضوع:

فقیهان شیعه.

موضوع:

مرکز اسناد انقلاب اسلامی.

شناسه افزوده:

BP ۱۸۱/ن ۹ الف ۴ ۱۳۸۹

رده‌بندی کنگره:

۲۹۷/۳۲

رده‌بندی دیویی:

۲۲۵۳۹۰۳

شماره کتابشناسی ملی:

انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی

عنوان: ادوار تحول فقه شیعه

تألیف: محمد اسماعیل نوری

نوبت چاپ: اول، زمستان ۱۳۸۹

شمارگان: ۲۰۰۰ قیمت: ۸۰۰ تومان

حروف چینی و لیکوگرافی: انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی

چاپ و صحافی: چاپخانه مرکز اسناد انقلاب اسلامی

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۴۱۹-۴۹۲-۴

ISBN : 978-964-419-492-4

کلیه حقوق این اثر برای ناشر محفوظ است.

نشانی: تهران، خیابان شریعتی، نرسیده به میدان قدس، روبهروی پمپ بنزین اسدی، پلاک ۱۹۵۴.

مرکز اسناد انقلاب اسلامی، صندوق پستی ۱۹۳۹۵/۳۸۹۶ تلفن: ۲۲۲۱۱۱۹۴ تلفکس: ۲۲۲۱۱۱۷۴

www.irde.ir

فهرست مطالب

۱۷	 مقدمه
۱۹	 پیشگفتار

فصل اول:

۲۳	 آشنایی با اصطلاحات
۲۵	 مفهوم فقه
۲۶	 تعریف فقه به معنای خاص
۲۶	 موضوع فقه
۲۷	 منابع فقه
۲۷	 ۱ - قرآن
۲۷	 ۲ - سنت
۲۸	 ۳ - اجماع
۲۹	 ۴ - عقل
۳۰	 مقدمات فقه
۳۰	 آشنایی مختصری با علم اصول فقه
۳۱	 مفهوم شیعه
۳۳	 تقسیم‌بندی‌های مختلف درباره‌ی ادوار فقه شیعه
۴۰	 ملاک تقسیم‌بندی فقه به ادوار مختلف

فصل دوم:

۴۳	تشریع احکام و پایه‌گذاری فقه در صدر اسلام
۴۶	تشریع تدریجی احکام
۴۶	الف) از بعثت تا هجرت پیامبر
۴۷	تشریع نماز جمعه
۴۷	اذان
۴۸	ب) از هجرت تا رحلت پیامبر (ص)
۴۹	حکم دیه و قصاص
۴۹	حکم نماز حَضَری و سفری
۵۰	نماز میت
۵۰	حکم تغییر قبله
۵۱	روزه‌ی ماه رمضان
۵۱	نماز عید فطر و قربان
۵۲	حکم جهاد
۵۲	غنیمت و خمس
۵۲	حکم ارث
۵۴	حکم وصیت
۵۴	حکم رجم
۵۵	نماز خوف
۵۵	حد سارق
۵۶	حکم تیمم
۵۶	حرمت خمر
۵۶	نماز آیات
۵۷	حکم حجاب
۵۸	حد قذف
۵۸	تشریع فریضه حج
۵۹	نماز استسقاء

۵۹	حکمظهار
۶۰	حکم ایلاء
۶۰	لعان
۶۰	حکم ربا
۶۱	ترتیب نزول سوره های قرآن
۶۶	آیات الاحکام
۶۷	نتیجه
۶۸	جمع و تدوین قرآن
۶۸	نظریه ی آیت الله خوئی
۷۰	مصونیت قرآن از تحریف
۷۱	انواع تحریف
۷۱	تحریف معنوی
۷۱	تحریف لفظی
۷۱	۱- تحریف در حروف و حرکات
۷۲	۲- تحریف به زیاد کردن کلمات و آیات
۷۲	۳- تحریف به کم کردن کلمات و آیات
۷۳	عدم وقوع تحریف در قرآن از نظر علمای اسلام
۷۵	دلایل عدم تحریف قرآن
۷۵	۱- آیات قرآن
۷۷	۲- روایات
۷۷	۳- وجوب قرائت حمد و یک سوره ی کامل در نماز
۷۸	۴- بررسی سیر تاریخی قرآن
۷۹	۵- دعوت همه ی پیشوایان اسلام به قرآن موجود
۸۰	۶- عدم سازگاری تحریف قرآن با خاتمیت پیامبر اسلام
۸۰	۷- عدم سازگاری تحریف با معیار سنجش بودن قرآن
۸۱	روایات موهم تحریف
۸۱	مسامحه در عنوان مبحث تحریف

نتیجه.....	۸۳
اجتهاد پیامبر صلی الله علیه و آله.....	۸۳
مفهوم اجتهاد.....	۸۳
اقوال علمای شیعه و سنی در مورد اجتهاد پیامبر.....	۸۴
اجتهاد صحابه‌ی پیامبر در زمان حیات او.....	۸۸
نگرانی پیامبر از اجتهاد باطل.....	۹۰
سیره‌ی سیاسی پیامبر صلی الله علیه و آله.....	۹۲

فصل سوم:

ادوار تحول و تکامل فقه شیعه.....	۹۵
دوره‌ی اول: دوره‌ی تفسیر و تبیین شریعت و پاسداری از آن.....	۹۷
تشویق امامان معصوم برای تفقه و استنباط احکام.....	۹۸
روش درک معنای کلام معصومین (ع).....	۹۹
نمونه‌هایی از آموزش روش استنباط احکام.....	۱۰۰
فقه‌های دوره‌ی اول.....	۱۰۲
فقه‌های صاحب کتاب فقهی دوره‌ی اول.....	۱۰۳
مراکز فقهی دوره‌ی اول.....	۱۰۶
۱- مدینه‌ی منوره.....	۱۰۶
۲- کوفه.....	۱۰۷
۳- قم و ری.....	۱۰۷
خصوصیات دوره‌ی اول.....	۱۰۷
موضع‌گیری‌های سیاسی ائمه علیهم‌السلام.....	۱۰۹
تفاوت ظاهری در سیره‌ی سیاسی ائمه علیهم‌السلام.....	۱۱۲
خطوط کلی موضع‌گیری‌های سیاسی ائمه علیهم‌السلام.....	۱۱۴
دوره‌ی دوم: دوره‌ی قانونمندی فقه و دسته‌بندی احادیث مربوط به آن.....	۱۱۶
محدثان.....	۱۱۷

۱۱۸.....	مجتهدان
۱۱۸.....	مکتب واسطه
۱۱۹.....	فقه‌های صاحب کتاب فقهی در دوره‌ی دوم
۱۲۱.....	مراکز فقهی دوره‌ی دوم
۱۲۲.....	خصوصیات دوره‌ی دوم
۱۲۲.....	۱- رد شبهات مخالفان
۱۲۲.....	۲- تثبیت عقاید شیعه
۱۲۳.....	۳- تبویب احادیث
۱۲۳.....	۴- پایه‌گذاری علم الحدیث
۱۲۳.....	۵- تألیف برخی از مهم‌ترین جوامع حدیثی
۱۲۴.....	۶- ایجاد ارتباط میان حوزه‌های علمیه‌ی فعال آن روز
۱۲۴.....	۷- شکوفایی حرکت مجتهدان
۱۲۴.....	اوضاع سیاسی دوره‌ی دوم
۱۲۶.....	دوره‌ی سوم: کمال اجتهاد فقهی
۱۲۷.....	زندگی و تألیفات شیخ طوسی (۳۸۵ - ۴۶۰ ق)
۱۲۹.....	فقه‌های صاحب کتاب فقهی در دوره‌ی سوم
۱۳۰.....	مراکز فقهی دوره‌ی سوم
۱۳۰.....	خصوصیات دوره‌ی سوم
۱۳۱.....	اوضاع سیاسی و اجتماعی دوره‌ی سوم
۱۳۳.....	موقعیت علما در دوران آل بویه
۱۳۵.....	دوره‌ی چهارم: دوره‌ی توقف و رکود فقه استدلالی
۱۳۶.....	معرفی این دوره از زبان شهید ثانی
۱۳۷.....	عوامل رکود فقه در دوره‌ی چهارم
۱۳۷.....	۱- زیر فشار بودن شیعه
۱۳۸.....	۲- ابهت و عظمت علمی شیخ طوسی
۱۳۹.....	۳- جدایی شیخ طوسی از شاگردان قوی خود
۱۳۹.....	فقه‌های دوره‌ی چهارم

- ۱۴۴..... اوضاع سیاسی و اجتماعی دوره‌ی چهارم.
- ۱۴۵..... دوره‌ی پنجم: دوره‌ی نهضت مجدد مجتهدان و تجدید حیات فقهی.
- ۱۴۸..... فقهای بزرگ دوره‌ی پنجم.
- ۱- محمد بن ادریس حلی (۵۴۳ - ۵۹۸ ق)..... ۱۴۸
- ۲- نجیب‌الدین محمد بن جعفر بن نما (۵۶۵ - ۶۴۵ ق)..... ۱۵۴
- ۳- ابن طاروس (متوفای ۶۷۳ ق)..... ۱۵۵
- ۴- محقق حلی (۶۰۲ - ۶۷۶ ق)..... ۱۵۶
- ۵- یحیی بن احمد بن سعید حلی (۶۰۱ - ۶۸۹ ق)..... ۱۵۸
- ۶- فاضل آبی (زنده در سال ۶۷۳ ق)..... ۱۵۹
- ۷- ابن داود حلی (۶۴۷ - ۷۰۷ ق)..... ۱۵۹
- ۸- علامه حلی (۶۴۸ - ۷۲۶ ق)..... ۱۵۹
- ۹- فخر المحققین (۶۸۲ - ۷۷۱ ق)..... ۱۶۹
- ۱۰- شهید اول (۷۳۴ - ۷۸۶ ق)..... ۱۶۹
- ۱۱- فاضل مقداد (متوفای ۸۲۶ ق)..... ۱۷۰
- ۱۲- ابن فهد حلی (۷۵۷ - ۸۴۱ ق)..... ۱۷۰
- ۱۳- محقق کرکی (متوفی ۹۴۰ ق)..... ۱۷۱
- ۱۴- شهید ثانی (۹۱۱ - ۹۶۶ ق)..... ۱۷۲
- ۱۵- شیخ حسین بن عبدالصمد (پدر شیخ بهایی ۹۱۸ - ۹۸۴ ق)..... ۱۷۵
- ۱۶- محقق اردبیلی (متوفای ۹۹۳ ق)..... ۱۷۶
- ۱۷- صاحب معالم (فرزند شهید ثانی ۹۵۹ - ۱۰۰۱ ق)..... ۱۷۶
- ۱۸- صاحب مدارک (۹۴۶-۱۰۰۹ ق)..... ۱۷۶
- ۱۹- شیخ بهایی (۹۵۳-۱۰۳۰ ق)..... ۱۷۷
- ۲۰- محقق سبزواری (۱۰۱۷ - ۱۰۹۰ ق)..... ۱۷۸
- ۱۷۹..... خصوصیات دوره‌ی پنجم.
- ۱۸۱..... مراکز علمی دوره‌ی پنجم.
- ۱۸۲..... اوضاع سیاسی و اجتماعی دوره‌ی پنجم.
- ۱۸۳..... علما و دربار مغولان.

۱۸۴.....	علما و دربار صفوی
۱۸۵.....	سخنان امام خمینی
۱۸۶.....	سخنان استاد شهید مطهری
۱۸۷.....	دوره‌ی ششم: دوره‌ی استیلای اخباریان
۱۸۸.....	علت پیدایش اخباری‌گری
۱۸۸.....	تفاوت‌های اخباریون با اصولیون
۱۸۹.....	۱- عدم حجیت ظواهر قرآن
۱۸۹.....	۲- عدم حجیت عقل
۱۸۹.....	۳- عدم حجیت اجماع
۱۸۹.....	۴- ادعای قطعیّت صدور همه‌ی روایات کتب اربعه
۱۹۰.....	۵- حرمت اجتهاد
۱۹۰.....	۶- توقف در صورت نبود روایت
۱۹۰.....	علت نام‌گذاری اخباریون
۱۹۰.....	آیا اخباری‌گری ادامه روش اهل حدیث است؟
۱۹۱.....	شخصیت‌های اصلی مکتب اخباری‌گری
۱۹۱.....	۱- محمدامین استرآبادی (متوفای ۱۰۳۶ ق)
۱۹۱.....	۲- زین‌الدین (متوفای ۱۰۶۴ ق)
۱۹۱.....	۳- فیض کاشانی (۱۰۰۷ - ۱۰۹۱ ق)
۱۹۳.....	۴- شیخ حر عاملی (۱۰۳۳ - ۱۱۰۴ ق)
۱۹۳.....	۵- میرزا محمد اخباری (۱۱۷۸-۱۲۳۵)
۱۹۴.....	۶- شیخ یوسف بحرانی (۱۱۰۷-۱۱۸۶)
۱۹۵.....	مجتهدان دوره‌ی ششم
۱۹۶.....	آثار مخرب و زیانبار اخباری‌گری
۱۹۸.....	آثار مثبت اخباریون
۱۹۹.....	خصوصیات دوره‌ی ششم
۲۰۱.....	مراکز علمی دوره‌ی ششم
۲۰۲.....	اوضاع سیاسی دوره‌ی ششم

- دوره‌ی هفتم: دوره‌ی رشد و تمایل فقه اجتهادی ۲۰۲
- عوامل شکست اخباری‌گری و حیات مجدد اجتهاد ۲۰۳
- فقه‌های دوره‌ی هفتم: ۲۰۴
- ۱- وحیدبهبهانی (۱۱۱۸ - ۱۲۰۵ ق) ۲۰۴
- ۲- ملا مهدی نراقی (متوفای ۱۲۰۹ ق) ۲۰۷
- ۳- سیدبحرالعلوم (۱۱۵۵ - ۱۲۱۲ ق) ۲۰۷
- ۴- شیخ جعفر کاشف‌الغطاء (۱۱۵۶ - ۱۲۲۸ ق) ۲۰۸
- ۵- صاحب‌ریاض (۱۱۶۱ - ۱۲۳۱ ق) ۲۰۹
- ۶- میرزای قمی (۱۱۵۰ - ۱۲۳۱ ق) ۲۱۰
- ۷- سیدجواد عاملی (۱۱۵۲ - ۱۲۲۶ ق) ۲۱۱
- ۸- سیدمحمد مجاهد (۱۱۸۰ - ۱۲۴۲ ق) ۲۱۱
- ۹- سیدمحسن اعرجی (متوفای ۱۲۲۷ ق) ۲۱۳
- ۱۰- شیخ اسدالله کاظمی (متوفای ۱۲۳۴ ق) ۲۱۴
- ۱۱- شیخ محمدتقی اصفهانی (۱۱۸۵ - ۱۲۴۸ ق) ۲۱۵
- ۱۲- شیخ محمدحسین اصفهانی (متوفای ۱۲۶۱ ق) ۲۱۶
- ۱۳- ملا احمد نراقی (۱۱۸۵ - ۱۲۴۵ ق) ۲۱۶
- ۱۴- صاحب‌جواهر (۱۲۰۰ - ۱۲۶۲ ق) ۲۱۷
- خصوصیات دوره‌ی هفتم ۲۱۷
- مراکز علمی دوره‌ی هفتم ۲۱۸
- اوضاع سیاسی دوره‌ی هفتم ۲۱۸
- دوره‌ی هشتم: دوره‌ی تدقیق و ژرف‌اندیشی در مباحث فقهی ۲۱۹
- معرفی بعضی از فقه‌های دوره‌ی هشتم ۲۲۰
- ۱- شیخ مرتضی انصاری (۱۲۱۴ - ۱۲۸۱ ق) ۲۲۰
- ۲- میرزا ابوالقاسم کلانترتهرانی (۱۲۳۶ - ۱۲۹۲ ق) ۲۲۷
- ۳- سیدحسین کوه‌کمری (متوفای ۱۲۹۹ ق) ۲۲۸
- ۴- میرزای شیرازی (۱۲۳۰ - ۱۳۱۲ ق) ۲۲۹
- ۵- میرزا حبیب‌الله رشتی (۱۲۳۴ - ۱۳۱۲ ق) ۲۳۳

- ۶- شیخ محمدحسین آشتیانی (۱۲۴۸-۱۳۱۹ق) ۲۳۳
- ۷- حاج آقارضا همدانی (۱۲۵۰-۱۳۲۲ق) ۲۳۴
- ۸- آخوندخراسانی (۱۲۵۵-۱۳۲۹ق) ۲۳۵
- ۹- سیدمحمدکاظم یزدی (۱۲۴۸-۱۳۳۷ق) ۲۳۶
- ۱۰- میرزامحمدتقی شیرازی (۱۲۷۰-۱۳۳۸ق) ۲۳۸
- ۱۱- آیت الله نائینی (۱۲۷۷-۱۳۵۵ق) ۲۴۰
- ۱۲- آقا ضیاءالدین عراق (۱۲۷۸-۱۳۶۱ق) ۲۴۳
- ۱۳- شیخ محمدحسین اصفهانی (۱۲۹۶-۱۳۶۱ق) ۲۴۳
- ۱۴- آیت الله سیدابوالحسن اصفهانی (۱۲۸۴-۱۳۵۶ق) ۲۴۴
- ۱۵- حاج شیخ عبدالکریم حائری یزدی (۱۲۷۴-۱۳۵۵ق) ۲۴۵
- ۱۶- آیت الله بروجرودی (۱۲۹۲-۱۳۸۰ق) ۲۴۷
- ۱۷- آیت الله سیدمحسن حکیم (۱۳۰۶-۱۳۹۰ق) ۲۴۸
- ۱۸- آیت الله محمدهادی میلانی (متوفای ۱۳۵۴ق) ۲۴۹
- خصوصیات دوره ی هشتم ۲۵۰
- حوزه های علمی دوره ی هشتم ۲۵۱
- اوضاع سیاسی و اجتماعی دوره ی هشتم ۲۵۱
- دوره ی نهم: دوره ی حاکمیت فقه و عملی شدن همه ی ابواب آن ۲۵۲
- معرفی بعضی از فقهای دوره ی نهم ۲۵۶
- ۱- امام خمینی (۱۳۲۰ - ۱۴۰۹ ق) ۲۵۷
- ۲- آیت الله مرعشی نجفی (۱۳۱۵ - ۱۴۱۱ ق) ۲۶۱
- ۳- آیت الله سیدابوالقاسم خویی (۱۳۱۷ - ۱۴۱۳ ق) ۲۶۳
- ۴- آیت الله سیدمحمدرضا گلپایگانی (۱۳۱۶ - ۱۴۱۴ ق) ۲۶۵
- ۵- آیت الله محمدعلی اراکی (۱۳۱۲ - ۱۴۱۵ ق) ۲۶۶
- ۶- آیت الله تبریزی (۱۳۰۵ - ۱۳۸۵ ش) ۲۶۷
- ۷- آیت الله فاضل لنکرانی (۱۳۵۱ - ۱۴۲۸ ق) ۲۶۸
- ادامه دهندگان دوره ی نهم ۲۶۹
- اوضاع سیاسی و اجتماعی دوره ی نهم ۲۷۲

۲۷۴..... خصوصیات دوره‌ی نهم

فصل چهارم:

۲۷۷..... مقایسه‌ی فقه شیعه با فقه اهل سنت

۲۸۰..... فقهای دوره‌ی دوم

۲۸۱..... فقهای دوره‌ی سوم

۲۸۱..... معرفی اجمالی مذاهب فقهی اهل سنت

دوره‌ی پنجم: عصر انسداد باب اجتهاد و ترجیح برخی مذاهب بر برخی دیگر

۲۸۴..... (۳۵۱ - ۶۵۰ ق)

۲۸۵..... عوامل معروفیت و رسمیت یافتن مذاهب

دوره‌ی ششم: عصر انحطاط علم فقه و حاکم شدن روح تقلید کامل (۶۵۱ -

۱۲۸۶ ق)..... ۲۸۶

دوره‌ی هفتم: عصر نهضت فقه (۱۲۸۶ - ۱۳۵۴ ق)..... ۲۸۷

دوره‌ی هشتم: عصر بیداری و تجدید نشاط فقهی..... ۲۸۸

مقایسه‌ی ادوار تحول فقه شیعه و اهل سنت..... ۲۹۱

ارتباط فقه با سیاست..... ۲۹۳

فقه سیاسی..... ۲۹۵

ضرورت حکومت..... ۲۹۶

نظریه‌ی اهل سنت درباره‌ی حاکم اسلامی..... ۲۹۶

نظریه‌ی شیعه درباره‌ی حاکم اسلامی..... ۲۹۹

رابطه‌ی فقه شیعه با سیاست..... ۳۰۰

کتابنامه..... ۳۰۳

نمایه..... ۳۱۳

مقدمه

بررسی نحوه‌ی پیدایش و تکوین فقه شیعی اقدامی دامنه‌دار و پیمودن مسیری دشوار است که جز با به کار بستن ابزارهای مختلف و تأمل در کتب پیشینیان و معاصران ممکن نیست. مکتب تشیع که مولود طبیعی دین اسلام است بعد از ماجرای ستیفه و به‌رغم دور ماندن علی (ع) از امامت امت اسلامی به رشد و تکاپوی خود ادامه داد و در هر عصری بنا به مقتضیات آن و البته با پایبندی بر خطوط و اصول اساسی بالید. فقهای شیعه در هر دوره‌ای با عنایت به تحولات سیاسی و اجتماعی عصر خویش ضمن رهبری و هدایت جامعه‌ی شیعی در درون حکومت‌های غالباً طرفدار اهل سنت و جماعت بر تدوین فقه شیعی نیز همت گماشتند تا اینکه در تاریخ معاصر ایران همگام با وقایع و تحولات عمیق در صحنه‌ی سیاسی جامعه فعالانه شرکت کرده و با پیروزی انقلاب اسلامی زمام حکومت و هدایت جامعه را بر عهده گرفتند.

تدوین و نگارش خدمات علمی و فعالیت‌های سیاسی علمای شیعه و بالطبع ترسیم مسیر شکل‌گیری و تکوین فقه شیعه در آثار وزین مرحوم علامه دوانی با عنوان «مفاخر اسلام» به صورتی بسیار مبسوط و در چندین مجلد فراهم آمده است که غالباً مأخذ اصلی تمامی پژوهشگران این عرصه می‌باشد. اثر پیش‌رو نیز با عنایت و بهره‌گیری از تمامی آثار قدیمی و جدید مرتبط با این حوزه به رشته‌ی تحریر درآمده است که جدا از پیمودن مسیری مشخص در تکوین و تحول فقه شیعه با تقسیم‌بندی

دقیق این مسیر طولانی به هشت دوره‌ی مجزا، ضمن ارائه‌ی خصوصیات هر دوره به معرفی فقهای تأثیرگذار و نامدار آن عصر پرداخته است. اهتمام نویسنده به درج مختصری درباره‌ی تاریخچه‌ی تحولات سیاسی دوره‌های مختلف و آمد و شد خاندان‌های حکومتگر و دست به دست شدن قدرت سیاسی و تأثیرات آنان بر فقه و فقها ستودنی است.

مرکز اسناد انقلاب اسلامی در راستای معرفی سرگذشت و نقش فقه شیعه و بیان ظرفیت‌های آن برای اداره‌ی آینده‌ی جامعه این اثر را به علاقه‌مندان مطالعات انقلاب اسلامی تقدیم می‌کند.

در پایان ضمن تقدیر از نویسنده‌ی محترم کتاب از همکاران محترم در معاونت انتشارات قدرانی می‌شود.

مرکز اسناد انقلاب اسلامی

پیشگفتار

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين و صلى الله على خاتم الانبياء محمد صاحب الشريعة
الخالدة السمحاء و على آله الطيبين الطاهرين حماة الدين و حملة الاحكام و لعنة الله
على اعدائهم اجمعين.

یکی از فیوضات معنوی و نعمت های الهی، شریعت آسمانی است که برای تکامل
بشر و رسیدن انسان به سعادت، از سوی خالق و پروردگار عالمیان به وسیله پیامبران
اولوالعزم به جامعه بشری ابلاغ شده است. خدای حکیم این شریعت را با رسالت
حضرت نوح(ع) آغاز و با رسالت خاتم انبیاء تکمیل فرموده است. همچنان که در
قرآن می فرماید: «شَرَعَ لَكُم مِّنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا وَ الَّذِي أُوحِیْنَا إِلَیْكَ وَ مَا
وَصَّیْنَا بِهِ إِبْرَاهِیمَ وَ مُوسَى وَ عِيسَى إِنْ أَقِمْوَا الدِّینَ وَ لَا تَتَفَرَّقُوا فِیْهِ کَبُرَ عَلَى
المُشْرِكِینَ مَا تَدْعُوهُمْ إِلَیْهِ اللَّهُ یَجْتَبِیْ إِلَیْهِ مَنْ یَّشَاءُ وَ یَهْدِیْ إِلَیْهِ مَنْ یُنِیبُ؛ آیینی را
برای شما تشریع کرد که به نوح توصیه کرده بود، و آنچه را بر تو وحی فرستادیم و به
ابراهیم و موسی و عیسی سفارش کردیم، این بود که دین را برپا دارید و در آن تفرقه
ایجاد نکنید. بر مشرکان گران است آنچه شما آنان را به سویش دعوت می کنید.
خداوند هر کس را بخواهد برمیگزیند. و کسی را که به سوی او بازگردد هدایت
می کند»^۱.

و پیامبران خود را معصوم از خطا و لغزش قرار داده تا شریعت صحیح الهی را

برای مردم بیان کنند و مردم نیز بتوانند بدون دغدغه و نگرانی توضیحات ایشان را به عنوان «سنت» بپذیرند و عمل کنند. همچنان که می فرماید: «و ما انزلنا علیک الكتاب الا لُتُبَیِّنَ لَهُم الَّذِی اختلفوا فیه و هدی و رحمة لِقَوْمٍ یُؤْمِنُونَ: ما قرآن را بر تو نازل نکردیم. مگر برای اینکه آنچه را در آن اختلاف دارند، برای آنها روشن کنی، و (این قرآن) مایه‌ی هدایت و رحمت است برای قومی که ایمان می آورند»^۱.

بدین ترتیب، پس از رحلت خاتم پیامبران حضرت محمد(ص)، مسلمانان وارث شریعت کامل و روشنی بودند که یکی از معجزات آن حضرت محسوب می شود. پس شریعت اسلام که از آن به عنوان «فقه» نام می بریم، شجره‌ی طیبه‌ای است که رشد می کند و هر لحظه با اذن خدا میوه‌ی مناسب می دهد و با وجود آن، امت اسلامی از هر شریعت دیگر و از قوانین بشری مستغنی می باشند. همچنان که امام خمینی قدس سره می فرماید:

«خدای تبارک و تعالی به وسیله‌ی رسول اکرم(ص) قوانینی فرستاد که انسان از عظمت آنها به شگفت می آید. برای همه‌ی امور قانون و آداب آورده است. برای انسان پیش از آنکه نطفه‌اش منعقد شود تا پس از آنکه به گور می رود قانون وضع کرده است؛ همان طور که برای وظایف عبادی قانون دارد برای امور اجتماعی و حکومتی، قانون و راه و رسم دارد. حقوق اسلام یک حقوق مترقی و شکامل و جامع است. کتاب‌های فطوری که از دیرزمان در زمینه‌های مختلف حقوقی تدوین شده و از احکام قضا، معاملات و حدود و قصاص گرفته تا روابط بین ملت‌ها، مقررات صلح و جنگ، حقوق بین‌الملل عمومی و خصوصی شمه‌ای از احکام و نظامات اسلام است. هیچ موضوع حیاتی نیست که اسلام تکلیفی برای آن مقرر نداشته و حکمی درباره‌ی آن نداده باشد»^۲.

فقه برنامه‌ی جامع و کامل زندگی بشری در همه‌ی زمینه‌های فردی، اجتماعی،

۱. سوره‌ی نحل، آیه‌ی ۶۴.

۲. امام خمینی، ولایت فقیه (حکومت اسلامی)، تهران، انتشارات امیر، چاپ اول، ۱۳۶۱ ش، ص ۸.

سیاسی، عبادی و... است. بر همگان لازم و ضروری است که با این قانون جامع و کامل الهی آشنایی - از راه اجتهاد یا تقلید - داشته باشند.

بدون شک، دانستن تاریخ پیدایش و تحول هر علم در درک مسائل آن علم نقش بسزایی دارد و کسی می‌تواند سیر تحول و تطور یک علم را بهتر بررسی کند که از آثار و شیوه‌ی کار علمی دانشمندان آن رشته آگاهی داشته باشد. از این‌رو، بر کسی که می‌خواهد در فقه، تحقیق کرده و اطلاعات کافی به دست آورد، لازم است از پیدایش فقه و تحولات آن مطلع باشد و دانشمندان مؤثر در تحول فقه و کیفیت استنباط و استدلال فقهی آنان را بشناسد.

می‌دانیم که «فقه» در طول حیات نورانی خود - از زمان تشریع و پایه‌گذاری آن به‌وسیله‌ی آخرین سفیر الهی حضرت محمد(ص) تا زمان حاضر - مراحل را پیموده و تحولات شگرفی در آن پیدا شده است و فقهای بی‌شماری در این تحولات، مؤثر بوده‌اند. لذا در این تحقیق، دوره‌های مختلف فقه - از زمان پیامبر(ص) تا زمان حاضر - ویژگی‌های هر دوره و تحولات اجتماعی و سیاسی مرتبط با فقه آن دوره‌ها همچنین فقهای بزرگ، قهرمانان و صاحب‌نظران معروف هر دوره با اشاره به کتاب‌ها و آثار معروف فقهی آنان مورد بررسی مختصر قرار می‌گیرد. بنابراین، مطالب این کتاب در چهار فصل و یک خاتمه مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد:

فصل اول: آشنایی با اصطلاحات

فصل دوم: تشریع احکام و پایه‌گذاری فقه در صدر اسلام (از بعثت پیامبر اسلام(ص) تا رحلت آن حضرت در سال ۱۱ق)

فصل سوم: ادوار تکامل و تحول فقه شیعه (از رحلت پیامبر اسلام(ص) تا زمان حاضر) که در ضمنِ نه دوره مورد بررسی قرار می‌گیرد.

فصل چهارم: مقایسه‌ی فقه شیعه با فقه اهل سنت که در ضمنِ دو عنوان، مورد بررسی قرار می‌گیرد:

- معرفی اجمالی ادوار فقه اهل سنت؛

- مقایسه‌ی ادوار فقه اهل سنت با ادوار فقه شیعه.

در خاتمه به رابطه‌ی فقه با سیاست اشاره خواهد شد.

در پایان از کسانی که در تکمیل این نوشتار همکاری کرده‌اند و از دست‌اندرکاران مرکز اسناد انقلاب اسلامی که چاپ و نشر این اثر را عهده‌دار شده‌اند تشکر می‌نمایم. خداوند فعالیت‌های همه‌مان را در مسیر رضای خود قرار دهد.

اللهم وفقنا لما تحب و ترضی

شهر مقدس قم؛ حرم اهل بیت علیهم‌السلام

محمد اسماعیل نوری زنجانی

www.ketab.ir